

Реформата на защитата от домашно насилие и българското наказателно право

доц. д-р Ралица Костадинова

Департамент „Право“ на Нов български университет

The reform of protection from domestic violence and the Bulgarian criminal law

Assoc. Prof. Ralitsa Kostadinova, PhD

Law Department, New Bulgarian University

***Резюме:** Докладът прави кратък обзор на защитата от домашно насилие чрез наказателно право в България. През 2019 г. бяха направени промени в Наказателния кодекс, които поставиха нов етап в наказателноправната защита от домашно насилие. Наред с това има и някои несполучливи законодателни решения, които е наложително да се преразгледат.*

***Ключови думи:** Домашно насилие, наказателно право, криминализация, следене, България.*

***Resume:** The report provides a brief overview of domestic violence protection through criminal law in Bulgaria. In 2019, changes were made to the Criminal Code, which started a new stage in criminal law protection from domestic violence. Along with this, there are also some unsuccessful legislative decisions that need to be reviewed.*

***Key words:** Domestic violence, Criminal law, Criminalization, Stalking, Bulgaria.*

I. Уводни бележки

През последните години в България беше проведена мащабна реформа на защитата от домашно насилие, част от която се осъществи

и чрез изменения и допълнения на Наказателния кодекс (НК)¹. Настоящият доклад проследява накратко промените в наказателното законодателство и маркира някои дискуссионни въпроси във връзка с това. Тяхното осмисляне налага да бъдат припомнени някои особености от правната защита от домашно насилие, въведена в началото на ХХІ век. За основа на този съпоставителен преглед послужиха мои наблюдения, представени на научна конференция, провела се през януари 2006 г. в Нов български университет².

II. Домашното насилие в България и неговото противодействие в началото на ХХІ век

Промените обществено-политически отношения в България след 1989 г. породиха необходимост от законодателна реформа. Въпреки приеждането на Конституцията на Република България през 1991 г. и законодателство, предизвикано от промените условия в страната, домашното насилие остана правнонерегулирано. И тъй като домашното насилие се счита за личен проблем, пострадалите от него бяха принудени да търсят помощ от неправителствените организации за подкрепа на жени, жертви на насилие. Осъществяваната от тях психологическа помощ с цел овластяване на жените за справяне с проблема бяха основната линия, по която се работеше.

Домашното насилие и мерките за защита от него бяха уредени чрез нормативен акт едва през 2005 г. със **Закон за защита срещу**

¹ ДВ, бр. 26 от 2 април 1968 г., в последна редакция от 6 октомври 2023 г.

² На 9 януари 2006 г. в Нов български университет се проведе конференция на тема „Домашното насилие - българският и европейският опит“. Подробно за конференцията, участниците и техните доклади вж. Костадинова, Р. Домашното насилие – българският и европейският опит. – Юридическо списание на Нов български университет, 2008, № 3. Достъпна на: https://www.researchgate.net/publication/378701320_Domasnoto_nasilie_-_blgarskiat_i_evropejskiat_opit. Последен достъп на 1.03.2024 г.

домашното насилие (ЗЗДН)³. С неговото приемане се направи крачка в посока изпълнение на поетите от държавата международни ангажименти във връзка със защита правата на човека и в частност на правата на жените⁴.

Приемането на ЗЗДН не беше съпътствано с промени в наказателното законодателство. Поради това защитата на пострадалите от домашно насилие продължи да се осъществява чрез наличните състави на различни видове класически престъпления като убийство, телесна повреда, принуда и други⁵. Обяснението за липсата на самостоятелен състав на престъпление, което да обхване случаите на домашното насилие, се дължи на особеностите на този вид насилствена престъпност. Актовете на насилие засягат различни правно защитени блага и с различен интензитет, което означава и различни съставомерни последици. Именно благото, което се засяга,

³ ДВ бр. 27 от 29 март 2005 г.

⁴ Подробно за международните актове за защита на жените и децата от домашно насилие вж. **Илиева, И.** Правата на жените като права на човека и системата на Организацията на обединените нации. – В: Научни трудове на Института за правни науки. София, 2005, Том II, с. 152–158; **Илиева, И.**, Правата на жените и Европейският съюз. – В: Трудове по международно право. Том VII. Българска асоциация по международно право. 2003, с. 335–360; **Йочева, К.** Общностна правна уредба за борба срещу насилието (Програма Дафне)". – Юридическо списание на Нов български университет, 2007, № 1-3, с. 1-12; **Йочева, К.** Механизми за наблюдение на изпълнението на международни договори в областта на правата на човека. София, Издателство на НБУ, 2020; **Топуров, П.** Международни стандарти на защитата от домашно насилие в практиката на Европейския съд по правата на човека и българското законодателство. – В: Научни трудове на Института за държавата и правото. 2022, с. 152– 239.

⁵ Подробно виж: **Костадинова, Р.** Юридически механизми за защита на пострадалите от домашно насилие. – Юридическо списание на Нов български университет, 2008, №3. Достъпно на: https://www.researchgate.net/publication/375958271_Kostadinova_R_Uridiceski_mehani_zmi_za_zasita_na_postradalite_ot_domasno_nasilie_Uridicesko_spisanie_na_Nov_blgarski_universitet_2008_No3_s_19-33_Kostadinova_Ralitsa_Legal_mechanisms_for_the_protection. Последен достъп на 1.03.2024 г.

е водещият подход, използван при изграждането на Особената част на НК от 1968 г. до сега. Изграждането на системата от видове престъпления по НК се основава на разбирането, че основен критерий за систематизация е обекта на престъплението, т. е. онова благо, което престъплението засяга. И тъй като насилието, упражнено в условията на „домашно насилие“ може да засегне различен вид правнозащитени блага: живот, телесна неприкосновеност, свободата на личността, чест, достойнството и други, то и правната квалификация се осъществява с оглед на благата, които са засегнати под формата на увреждане или застрашаване.

Специфичните условия, при които е извършено престъплението (в условията на домашно насилие) се отчитат при определяне на наказанието като отегчаващо обстоятелство. Близките отношения между дееца и пострадалия правят извършено по-укоримо, което оправдава и по-тежко наказание. Кръгът на лица, които могат да бъдат извършител и пострадал от престъплението, са предмет в чл. 3 от ЗЗДН, които изброява лицата, имащи право на защита от домашно насилие. През 2019 г. това обстоятелство („извършено в условията на домашно насилие“) допълни списъка на квалифицираните състави на някои видове класически престъпления. То ще бъде коментирано по-нататък в изложението.

Още при приемането на ЗЗДН през 2005 г. се постави въпросът за правните механизми, които да осигурят изпълнението на мерки за защита⁶. Разбира се, най-желаният начин е доброволният, при който насилникът осмисляйки наложената му мярка спазва наложените му ограничения и задължения. В случаите, когато обаче мерките се изпълняват, следва да се очертаят видове държавна принуда, чрез които може да се въздейства върху насилника и

⁶ Вж. **Тишева, Г.** Законът за защита срещу домашното насилие – пробив в разделението между публична и частна сфера при защита на правата на човека в България. – Правна мисъл, 2005, №2; **Костадинова, Р.** Юридически механизми.....

същевременно да се защити пострадалият от ДН. Очертават се две насоки: административна принуда и наказателна отговорност.

През 2009 г. в чл. 296, ал. 1 от НК, който дотогава предвиждаше наказателна отговорност за неизпълнение на съдебно решение, беше добавена нова хипотеза: неизпълнение на заповед за защита от домашно насилие. И в двата случая става дума за противоправно и виновно несъобразяване с постановен акт от съда. Специфичното за заповедите за защита е производството, в рамките на които се произнася съдът и правната природа на постановения съдебен акт. Това от своя страна налага и специфична наказателноправна защита⁷.

III. Наказателноправната защита от домашно насилие след 2019 г.

През 2019 г. в Наказателния кодекс (НК) бяха направени промени, които демонстрираха нов подход в борбата с домашното насилие и породиха научни дискусии⁸. Промените в НК могат да бъдат систематизирани в две основни направления:

⁷ Подробно за престъплението чл. 296, ал.1 НК вж. **Георгиева, Н.** Престъпления против правосъдието в наказателното право на Република България. София, Сиела, 2022, с. 257– 266.

⁸ Вж. **Петрова, Ц.** Наказателноправни гаранции за упражняване на правото по член 19 от Конвенцията за правата на детето (защита от домашно насилие). – В: Тридесет години от приемането на Конвенцията за правата на детето: предизвикателства и перспективи. София, Издателство на НБУ, 2021, с. 295-315; **Petrova, C.** An Overview of Different Types of Crime Stemming Directly or Indirectly from the COVID-19 Pandemic. – Internal Security, 2021; 13 (1), p. 223-236] **Пандилова, Надя.** Новите положения в Наказателния кодекс относно домашното насилие. – В: Приложната криминология в България, Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2022, с. 280-290; **Петрова, Й.** Наказателноправна защита от престъпления, извършени в условията на домашно насилие. – В: Приложната криминология в България. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2022, с. 291-304; **Пушкарова, И.** Наказателноправните понятия „условия на домашно насилие“ и „следене“ и усложнения в прилагането им – Бюлетин на факултет Полиция на АМВР, 2022, № 7, с. 36 – 46.

Първото е свързано с класическите видове престъпления, по които се осъществяваше защитата от домашно насилие по българското наказателно право. Бяха създадени нови квалифицирани състави, когато „в условията на домашно насилие“ е извършено: убийство, подтикване към самоубийство, телесна повреда, отвличане, противозаконно лишаване от свобода, принуда, закана за извършване на престъпление. В този си вид обективният признак на състава, се възприе като неясен, поради което и предпоставящ проблеми в правоприлагането. Така се стигна и до дефинирането на „в условията на домашно насилие“ в чл. 93 от НК.

Внесенят законопроект за промени в НК през 2018 г. не съдържа нито дефиниция на „в условията на домашно насилие“, нито изискване за „системност“⁹. То се появява след като в депозираните становища по законопроекта се обръща внимание, че има неяснота относно израза „в условията на домашно насилие“ и опасения, че може да се създадат затруднения в прилагането на практика. При второто разглеждане на законопроекта в Правна комисия през февруари 2019 г. става ясно, че работната група по законопроекта е дала нова редакция и е предложила дефиниция, съдържаща изискването за системност. Тя се съдържа §1 на приетия ЗИДНК от 2019 г.¹⁰: Още тогава в наказателноправната теория при изследване на въпроса за системността се стига до извода, че тя ограничава обхвата на наказателноправната защита на пострадалите от домашно насилие,

⁹ Вж. Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс № 854-01-76, внесен от госпожа Цвета Караянчева и група народни представители

¹⁰ ДВ. бр.16 от 22 Февруари 2019 г.

§ 1. В чл. 93 се създава т. 31: "31. Престъплението е извършено "в условията на домашно насилие", ако е предшествано от **системно** упражняване на физическо, сексуално или психическо насилие, поставяне в икономическа зависимост, принудително ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права и е осъществено спрямо възходящ, низходящ, съпруг или бивш съпруг, лице, от което има дете, лице, с което се намира или е било във фактическо съпругеско съжителство, или лице, с което живеят или е живяло в едно домакинство."

поради което трябва да се отмени¹¹. Това беше направено през 2023 г. с промяна на чл. 93, т. 31 от НК¹² и премахване на изискването за системност.

При наличието на ясно очертани понятия за домашно насилие (чл. 2 ЗЗДН) и кръг от защитените лица (чл. 3 ЗЗДН) се поставя въпросът за необходимостта да съществува на дефиницията на израза „в условията на домашно насилие“. По мое мнение дефинирането в чл. 93, т. 31 НК не е необходимо и трябва да се отмени. За да се уточни обхвата на наказателноправната защита от домашно насилие, е достатъчно на съответните места в НК, съдържащи новите квалифицирани състави, изразът „в условията на домашно насилие“ да се заменят с указание за особеностите на пострадалото лице – такова по чл. 3 от ЗЗДН. При възприемане на такъв подход ще е налице препращане към ЗЗДН и кръга от защитени лица по чл. 3. В редакцията, приложима от януари 2024 г. това са: съпруг или бивш съпруг; лице, с което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство или в интимна връзка; лице, от което има дете; възходящ; низходящ; лице, с което се намира в родство по сребрена линия до четвърта степен включително; лице, с което се намира или е било в родство по сватовство до трета степен включително; настойник, попечител, лице, на което са възложени грижи за детето, или лице, на което детето е поверено; лице, което е роднина по права или по сребрена линия до четвърта степен

¹¹ Вж. **Велчев, Б.** За престъплението по чл. 144а от НК. – Съвременно право, 2019, № 2, с. 7 – 21.

¹² „31. Престъплението е извършено "в условията на домашно насилие", ако е извършено чрез упражняване на физическо, сексуално или психическо насилие, поставяне в икономическа зависимост, принудително ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права и е осъществено спрямо възходящ, низходящ, съпруг или бивш съпруг, лице, от което има дете, лице, с което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство, или лице, с което живеят или е живяло в едно домакинство“.

включително, на лицето, с което се намира или е било във фактическо съпругеско съжителство или в интимна връзка; лице, с което родителят се намира или е бил във фактическо съпругеско съжителство или в интимна връзка; лице, което е съпруг или бивш съпруг на родителя.

Препращането към ЗЗДН и кръга от защитени лица, очертан там, насочва към друг дебат, който макар че се разгоря през 2023 г., съществува от поне 20 години: дали лицата, които са в интимна връзка, могат да се ползват от защитата от домашно насилие. Съпоставката на внесения през 2003 г. проект на ЗЗДН¹³ и приетия финален текст на закона през 2005 г. ясно очертава материята, по която липсва консенсус в Народното събрание. Тя продължава да бъде повод за дискусии и днес. От съпоставителния преглед на чл. 2 и чл. 3 е видно, че в законопроекта от 2003 г. в кръга на защитените лица попада и „лице, с което е обвързано или е било обвързано от трайна интимна връзка“ (чл. 3, т. 3 от законопроекта). Правната защита от домашно насилие между интимни партньори е била ясно формулирана през 2003 г., но явно е била нежелана. Двадесет години по-късно след широко оповестения в медиите случай „Дебора“ включването на „интимната връзка“¹⁴ в кръга от отношения, определящи защитените лица по ЗЗДН, беше неизбежно. И тъй като интимна връзка е възможна, както между хетеросексуални, така и хомосексуални лица, би следвало лицата с различна сексуална ориентация също да могат за бъдат защитени лица по смисъла на

¹³ Законопроект №354-01-22/17.04.2003 г.

¹⁴ Текст на разпоредбата на чл. 2 от ЗЗДН:

(Изм. - ДВ, бр. 102 от 2009 г., в сила от 22.12.2009 г.) (1) (Изм. - ДВ, бр. 66 от 2023 г., в сила от 01.01.2024 г., доп. - ДВ, бр. 69 от 2023 г.) Домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпругеско съжителство или в интимна връзка.

ЗЗДН¹⁵. Това обаче се постави под съмнение след въвеждането в §1, т. 6 от Допълнителните разпоредби на ЗЗДН и уточнението какво представлява интимна връзка¹⁶. Тълкуването на тази разпоредба поставя и въпроса защитени ли от наказателното право хомосексуалните лица, пострадали от домашно насилие.

През 2019 г. беше създаден **квалифициран състав за случаите на повторно неизпълнение на заповед за защита от домашно насилие** (чл. 296, ал. 4 НК). И тъй като предвиденото наказание е от една до пет години лишаване от свобода, то освобождаването от наказателна отговорност по чл. 78а НК вече не е допустимо. С оглед на това, че съставът препраща към мерките за защита по ЗЗДН се налагат някои уточнения. Актът на домашно насилие е правонарушение и мерките за защита са негова правна последица¹⁷. Те целят да защитят пострадалия от ДН като преустановят започналия насилствен акт и предотвратят извършването на нови. Именно за постигането на тези цели ЗЗДН предвижда **специфични мерки за защита**, чийто характер очертава няколко насоки на въздействие: да се въздържа нарушителя от нови нападения; да бъде осигурена физическа защита на пострадалия чрез отстраняване от жилището или забрана за приближаване; да се

¹⁵ Вж. **Самуилов, Ф.** Домашно насилие при еднополовите двойки. – В: Реформата на защитата от домашно насилие. Институт за държавата и правото, София, 2024.

¹⁶ Текст на разпоредбата на т.6, §1 от ДР на ЗЗДН:

„б. (нова - ДВ, бр. 69 от 2023 г.) "Интимна връзка" представлява съвкупност от доброволни и трайни лични, интимни и сексуални отношения между две физически лица от мъжки и женски пол, независимо от това дали споделят едно домакинство и чието възникване, съдържание и прекратяване не са обект на правно регулиране от друг закон. Трайни по смисъла на предходното изречение са отношения с продължителност поне от 60 дни.“

¹⁷ **Костадинова, Р.** Юридически механизми...; **Русев, Б.** Отстраняването на извършителя на домашно насилие от съвместно обитаваното жилище и правото му на собственост върху същото. – Научни трудове на Института за държавата и правото, 2013, стр. 322. Подробно виж **Русев, Б.** Домашното насилие. Понятие и семейноправни аспекти. София, Издателска къща „Петко Венедиков“, 2020.

въздействия поправително-възпитателно на деца; да се окаже помощ на пострадалия.

От 1.01.2024 г. на лицата, извършили домашно насилие, могат да се налагат следните осем мерки за защита: задължаване на извършителя да се въздържа от извършване на домашно насилие; отстраняване на извършителя от съвместно обитаваното жилище за срока, определен от съда; забрана на извършителя да приближава пострадалото лице, жилището, местоработата и местата за социални контакти и отдих на пострадалото лице при условия и за срок, определени от съда; забрана на извършителя да осъществява контакт с пострадалото лице под каквато и да е форма, включително по телефон, чрез електронна или обикновена поща и факс, както и чрез всякакви други средства и системи за комуникация при условия и за срок, определени от съда; временно определяне местоживеенето на детето при пострадалия родител или при родителя, който не е извършил насилието, при условия и за срок, определени от съда, ако това не противоречи на интересите на детето; задължаване на извършителя на насилието да посещава специализирани програми за преодоляване на агресията и справяне с гнева; насочване на пострадалите лица към специализирани услуги за защита, помощ и подкрепа или програми за възстановяване; насочване на пострадалите деца към специализирани услуги за защита, помощ и подкрепа на деца, жертви или свидетели на насилие.

Видно е, че забраната за приближаване и отстраняването от жилището¹⁸ целят бърза защита на пострадалия *преди всичко чрез осигуряване на физическа защита и оцеляване в тежките случаи*. Тези мерки биха постигнала в максимална степен своя ефект, ако имаше осигурен механизъм за ефективен контрол на изпълнението

¹⁸ Вж. Русев, Б. Отстраняването на извършителя..., с. 321-341; Петкова, Ц. Развод, родителски права и защита от домашно насилие в период на пандемия. Собственост и право. 2020, кн. 4-5, с. 42.

им. Световната практика показва, че в тази насока биха било полезно електронното наблюдение (ЕН). При ЕН чрез използването на технически средства се осъществява контрол върху местонахождението, движението и поведението конкретно лице. Предвид същността, особеностите и целите на мерките за защита при домашно насилие, въвеждането на електронно наблюдение и за тези случаи би улеснило контрола върху правонарушителите, но би имало и съществен превантивен ефект по посока на нови актове на насилие, както показва и световният опит¹⁹.

Следва да се има предвид, че съществува и друг принудителен механизъм за осигуряване спазването на постановените мерки за защита. Това е предвидената възможност за полицейско задържане от полицейски органи²⁰.

Друга част от промените в НК са свързани с начина на наказателно преследване на престъпленията, свързани с домашно насилие. Съставите на престъпления, които до момента бяха от частен характер, се трансформираха в престъпления от общ характер. В основата на тази промяна е очакването, че наказателното преследване по общия ред ще даде по-голяма защита на пострадалите лица²¹.

¹⁹ Този въпрос беше дискутиран на научна конференция, организирана от Българската асоциация по криминология и Нов български университет през есента на 2021 г. Вж. **Антонов, С.** Криминологични аспекти на електронното наблюдение. – В: Приложната криминология в България. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2022, с. 267-279; **Кирилов, Р.** Възможности за прилагане на електронен мониторинг на правонарушители с цел превенция на домашното насилие. – В: Приложната криминология в България, Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2022, с. 305-316.

²⁰ Вж. **Горанов, К.** Задържането от полицейски органи при неизпълнение на заповеди за защита по Закона за защита от домашното насилие. – De Jure, 2023, том 14, №2, с. 273-282.

²¹ По въпроса престъпленията от частен характер и домашното насилие вж. **Пулева, Н.** Съгласието на пострадалия по българското наказателно право. София, Сиела, 2024, с. 99 и сл; **Велчев, Б.** Престъпления от частен характер. София, Сиела, 2015.

Второто направление на законодателната реформа в НК доведе до създаването на нови престъпления. Беше криминализирано престъпното следене/преследване²², а в случаите, когато е извършено в условията на домашно насилие, бе предвидено по-тежко наказание. Следенето (stalking) се определя като: всяко поведение със заплашителен характер срещу конкретно лице, което може да се изразява в преследване на другото лице, показване на другото лице, че е наблюдавано, навлизане в нежелана комуникация с него чрез всички възможни средства за комуникация (чл. 144а, ал. 2 НК).

В наказателноправната теория се направиха задълбочени анализи и съпоставки с чужди законодателства и международни стандарти²³. Преследването може да породи страх у жертвата, не само за здравето, но и за половата неприкосновеност, която би се засегнала при сексуално нападение. Ето защо споделям предложението за допълване на защитените блага по чл. 144а НК: свобода, полова неприкосновеност и чест на жертвата²⁴.

IV. Заключение

²² Текст на новия член 144а от НК: „Чл. 144а. (Нов - ДВ, бр. 16 от 2019 г.) (1) Които системно следи друго и това би могло да възбуди основателен страх за живота или здравето му, или за живота или здравето на негови близки, ако извършеното не съставлява по-тежко престъпление, се наказва с лишаване от свобода до една година или пробация.

(2) Следене по ал. 1 е всяко поведение със заплашителен характер срещу конкретно лице, което може да се изразява в преследване на другото лице, показване на другото лице, че е наблюдавано, навлизане в нежелана комуникация с него чрез всички възможни средства за комуникация.

(3) (Доп. - ДВ, бр. 67 от 2023 г.) Ако деянието е извършено в условията на домашно насилие или по расисти или ксенофобски подбуди, наказанието е лишаване от свобода до пет години.“

²³Велчев, Б., *За престъплението....*, с. 7 – 21; Petrova, С. *An Overview of Different Types of....*, р. 223-236; Пушкарова, И. *Наказателноправните понятия....*, с. 36 – 46.

²⁴ Велчев, Б., *За престъплението....*, с. 7 – 21

Настоящото изложение направи кратък обзор на някои промени в наказателното законодателство, които засягат лицата, имащи право на защита от домашно насилие. Голяма част от направените промени са в резултат от дългогодишните усилия на неправителствения сектор, а други наложени от осъдителните решения срещу България от Европейския съд по правата на човека²⁵. Без съмнение включването на интимните партньори в обхвата на защитата по ЗЗДН ще допринесе за защитата на жертвите на домашно насилие.

²⁵ Вж. Решението от 23.05.2023 г. по делото А. Е. срещу БЪЛГАРИЯ. Жалбоподателката е била жертва на насилие от интимен партньор в момент, когато „интимната връзка“ не попада в обхвата отношения, уредени от ЗЗДН. По въпросите на домашното насилие в практиката на ЕСПЧ също: Вж. **Кръстева, З.** Проблеми при образуването на наказателните производства за домашно насилие от гледище практиката на Европейския съд за правата на човека. – *De Jure*, 2015, № 2; **Ristik, J.** Developments regarding Domestic Violence in the Case-Law of the European Court of Human Rights: *Kurt v. Austria*. *Iustinianus Primus Law Review*. 2020, №1, p. 1-8.; **Ristik, J.** Protection from gender-based violence before the European court of human rights. *Journal of Liberty and International Affairs*, 2020, Vol. 6, No. 2, p. 71-88.